

ЦЕНТРОВЕ ЗА ВИСОКИ ПОСТИЖЕНИЯ И РЕАЛИЗИРАНЕ НА СТРАТЕГИЧЕСКИТЕ ПРИОРИТЕТИ ЗА РАЗВИТИЕ НА УМЕНИЯ В ПРОФЕСИОНАЛНОТО ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ

Доц. д-р Силвия Цветанска

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Иванка Михайлова-Димитрова

Център за развитие на човешките ресурси

Резюме. В статията се коментира европейското измерение в професионалното образование и обучение чрез приложение на инициативата за центрове за високи постижения. Описани са концептуални и стратегически насоки за развитие на уменията като част от политиките в професионалното образование и обучение. Проследяват се ключови европейски документи, които определят приоритетите за подготовка на качествена работна сила чрез акцент върху уменията. Специално внимание се обръща на центрoвете за високи постижения като възможност за създаване на екосистеми от умения на местно ниво за иновации и социално приобщаване. Правят се изводи по посока на стратегическа визия за придобиване на професионални и ключови компетентности чрез предоставяне на висококачествено професионално образование и обучение.

Ключови думи: центрове за високи постижения; професионално образование и обучение; умения

Въведение в актуалността на проблема за развитие на умения в професионалното образование и обучение

Фокусът върху уменията е доминанта в съвременните политики и практики за усъвършенстване на професионалното образование и обучение. Откриваме го във всички ключови документи на европейско и на национално равнище, които задават насоките за професионална подготовка и признаване на квалификацията. Ролята на уменията за развитие на конкурентоспособна работна сила се обуславя от бързото развитие на технологиите и динамиката в света на професиите. Отпадането на редица професии и появата на нови изисква прек-

валификация и развитие на нови умения, така че да се избегне потенциалният риск много хора да останат извън пазара на труда заради ниска или неподходяща квалификация. Нарастващите очаквания към професионалното образование да подготви кадри за индустрията, в която активно навлизат автоматизацията, роботиката, изкуственият интелект, водят до необходимостта от промени на системно ниво в образованието, които да гарантират осигуряване на гъвкави пътеки за учене. Постигането на съответствие между уменията и изискванията на пазара на труда предполага осъвременяване на подходите и съдържанието на подготовката за развитие на умения съобразно екологичния и цифровия преход. Това, от своя страна, изисква повече инвестиции в образование и професионална квалификация. Стремежът към общи политики, подчертаващи значимостта на компетенциите и на преходите между различните форми на професионално образование и обучение, намира израз в Решението на Европейския парламент и Съвета за обявяване на 2023 г. за Европейска година на уменията¹. Идеята на Европейската година на уменията е в периода 9 май 2023 – 8 май 2024 г. интензивно да се провеждат инициативи, които да насърчават ученето през целия живот и да помогнат на хората да придобият нужните им умения, а на компаниите – да преодолеят недостига на умения в ЕС. Разчита се на сътрудничество между бизнеса, социалните партньори, местните общности, службите по заетостта и обучителните организации за засилен диалог и мрежи за подкрепа в процеса на придобиване на умения. В основата на инициативата е осъзнаването, че компетентната и квалифицирана работна сила допринася за устойчивата конкурентоспособност на обединена Европа и за установяване на висок стандарт на живот и благополучие на гражданите. Несъответствието между търсенето и предлагането на умения на пазара на труда и недостигът на умения са предизвикателства, с които Европейският съюз разчита да се справи чрез гъвкави форми на учене във формалните образователни степени, както и със средствата на неформалното образование. Очаква се развитието на умения да повлияе позитивно не само на икономическия растеж, но и на решаването на редица социални проблеми, като повишаване нивата на заетост на млади хора, които нито работят, нито учат, социално приобщаване на рано отпаднали от училище, използване пълния потенциал на възрастни работещи, равенство на половете и др. Убеждението, че овладяването на нови умения ще позволи осигуряването на справедлив екологичен и цифров преход и ще даде възможност на хората да намерят привлекателни за тях работни места, е в основата на европейските и националните приоритети за развитие на умения.

Европейски политики за насърчаване придобиването на умения

В последните години сме свидетели на засилени мерки и дейности в подкрепа на професионалното образование и обучение (ПОО) в страните членки. Реализирането на политиката на ЕС за преодоляване на дефицитите от умения

става чрез успешното въвеждане на редица инструменти, като Европейската квалификационна рамка (ЕКР), „Европас“ и Европейската гаранция за младежта. Приложението на „Европас“ и ЕКР осигурява прозрачност и съпоставимост на квалификациите, придобити във формалното образование или чрез неформално учене. Финансирането на конкретни дейности с цел реализация на политиките за професионално образование и обучение става чрез финансовите механизми на Европейския социален фонд плюс (ЕСФ+) и „Еразъм+“.

Европейската програма за умения² задава перспектива до 2025 г. по отношение на целите за повишаване равнището на умения, придобиване на нови умения и осигуряване на условия за професионална преквалификация. Важен фокус на Програмата са обученията на нискоквалифицирани възрастни, безработни лица и хора от уязвими групи, така че да се повиши нивото на заетост чрез овладяване на умения и усъвършенстване на компетентността. В Програмата са изброени 12 действия, които на национално и на общоевропейско равнище да насърчават придобиването на умения през целия живот. Действията предполагат сътрудничество между всички заинтересовани страни – доставчици на образователни услуги, социални партньори, работодателски организации и други, така че да се достигне до цялостно европейско пространство за учене, което да предоставя разнообразни възможности за учителите, обучаемите и образователните институции. Сътрудничеството между заинтересованите страни е водещ акцент в съвременните политики за развитие на умения. Идеята е то да гарантира насърчаване на непрекъснатото учене, така както това е заложено в Европейския стълб на социалните права с ориентация към зелената и цифровата икономика. Едни от най-важните действия в Програмата за умения – Пактът за умения и Препоръката на Съвета за професионалното образование и обучение, вече са в ход на осъществяване.

Пактът за умения³ дефинира параметрите на конкретни действия за сътрудничество и обединяване усилията на публични и частни организации, които заедно да работят за създаване на стимулираща среда за учене и повишаване на квалификацията. Освен национални, регионални и местни власти роля в Пакта за умения имат бизнес организациите, социалните партньори, обучаващите организации, структурите на Агенцията по заетостта и др. Всички членове на Пакта подписват харта и с това се съгласяват да спазват четири основни принципа: 1) насърчаване на ученето през целия живот; 2) изграждане на работещи партньорства за умения; 3) наблюдение над търсенето и предлагането на умения и необходимостта от нови умения; 4) антидискриминация, равенство на половете и равни възможности.

Препоръката на Съвета относно професионалното образование и обучение⁴ е насочена към постигането до 2025 г. на следните цели на равнище Европейски съюз:

– делът на завършилите професионално образование и обучение, които са постъпили на работа, да бъде най-малко 82%;

– 60% от завършилите наскоро професионално образование и обучение да

се възползват от учене в процеса на работа по време на своята професионална подготовка, като това се отнася до всички форми на учене, вкл. увеличаване на възможностите за чиракуване;

– 8% от учещите се да се възползва от образователна мобилност в чужбина.

Този документ задава концептуална рамка за осъвременяване политиката на ЕС за професионалното образование и обучение чрез утвърждаване на неговата ключова роля за ученето през целия живот и придобиването на умения. Подчертава се необходимостта професионалното образование и обучение да бъде гъвкаво по отношение на промените в пазара на труда, както и на методически решения и форми на осъществяване, за да отговори максимално на потребностите на местно, регионално и национално равнище. Препоръките включват разбирането, че професионалното образование и обучение има пряко отношение към задвижване на иновациите и растежа, затова то следва да бъде интегрирано в стратегиите за развитие на икономиката, особено на тези, които се отнасят до зеления и цифровия преход. Именно във връзка с това се препоръчва създаването на центрове за високи постижения.

„Центровете за високи постижения в областта на професионалното образование и обучение действат като катализатор за местните бизнес инвестиции, като подкрепят възстановяването, зеления и цифровия преход, европейските и регионалните стратегии за иновации и за интелигентна специализация и развитието на професионалното образование и обучение, включително на повисоки квалификационни нива (нива 5 – 8 от ЕКР) в съответствие с националния контекст, и предоставят иновационни услуги, като например клъстери и бизнес инкубатори за стартиращи предприятия и технологични иновации за малки и средни предприятия, както и иновационни решения за преквалифициране на работниците, изложени на риск от съкращение“⁵.

Препоръката на Съвета за преход към цифрова и зелена икономика се допълва от **Декларацията от Оснабрюк**, приета на 30.11.2020 г., която съдържа нови политически действия по отношение на приоритетите в професионалното образование. Декларацията се фокусира върху четири основни цели за периода от 2021 до 2025 г.⁶:

– устойчивост и високи постижения чрез качествено, приобщаващо и гъвкаво професионално образование и обучение;

– създаване на нова култура на учене през целия живот;

– устойчивост – зелена линия при осъществяване на професионалното образование и обучение;

– европейско пространство за образование и обучение и международно измерение на професионалното образование и обучение.

Декларацията, като стратегически документ, посочва конкретни действия на общоевропейско и на национално равнище за постигане на целите в краткосрочна перспектива.

Национални измерения на потребността от развитие на умения в българския контекст на професионалното образование и обучение

На национално равнище са необходими още действия за подчертаване ключовата роля на професионалното образование и обучение и неговото ориентиране към бъдещите икономически стратегии. Данни от проучване на съответствието на професионалното образование и обучение и профила на икономиката за 2023 г. у нас показват, че продължава обучението в специалности, които не се търсят на пазара на труда, и почти половината ученици няма да работят това, за което са учили.⁷ Индексът на съответствие за страната е 53,6 точки от максимално възможни 100 и показва спад от 1,2 точки спрямо 2022 г. Независимо от това, че нараства интересът към професии в областта на информационните и комуникационните технологии, все още преобладава обучението в специалности, които не се търсят (например в сектора селско стопанство) или в такива, при които има ниски разходи за обучение (хотелиерство, ресторантьорство). Резултатите от анализа на Института за пазарна икономика насочват към извода, че „е нужно гъвкаво образование, дуално обучение и професионално ориентиране“.⁸ Професионалното образование и обучение има висок потенциал да подкрепи развитието на икономиката освен чрез профилирани компетентности и чрез разширяване на общообразователната подготовка на учениците и акцент върху техните умения – безспорно важни при осигуряване на заетост. Обучението чрез работа в средното училище, включването в мобилност в съчетание с постоянно кариерно ориентиране са едни от възможните решения за постигане на по-високо съответствие на професионалното образование и обучение на потребностите на индустрията. Проучването на изискванията на пазара на труда и на спецификата на отделните сектори на икономиката предполага партньорство между обучаващите организации и работодателите, което може да бъде постигнато при създаването на центрове за високи постижения.

Стратегическа визия за управление на системата за развитие на уменията, която отчита спецификата на националния контекст в България и дава ориентации за бъдещи стъпки, се съдържа в доклада на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) „**Стратегия за уменията в България – оценка и препоръки**“. В него са диференцирани четири приоритета с водещо значение за подобряване на системата от умения в България.

- Приоритет 1. Подобряване на уменията на младежите.
- Приоритет 2. Подобряване на уменията на възрастните.
- Приоритет 3. Ефективно използване на уменията на пазара на труда и на работното място.
- Приоритет 4. Подобряване на управлението на системата за уменията.⁹

Към всеки приоритет в доклада се представят конкретни възможности за подобрене и насоки, отнасящи се до политиките за развитие на умения. По-

лезен ориентир са и препоръките на високо ниво, които са основа за действия по посока постигане на приоритетите. Те следват европейските стратегически приоритети и насочват към максимално привличане на всички заинтересовани страни в обща мрежа за подкрепа на непрекъснатото учене и придобиване на умения. Обръща се внимание и на грижата за качествената първоначална и продължаваща квалификация на учителите в образователната система и на обучителите на възрастни. Като важна предпоставка за развитието на умения се посочва повишаването на институционалния капацитет на образователните институции и съобразяване на учебните програми с изискванията на пазара на труда. Съответствието на професионалното образование и обучение с потребностите на пазара на труда се препоръчва да стане чрез широко въвличане на всички заинтересовани в новите секторни съвети за уменията. Създаването на гъвкави възможности за признаване на резултатите от предходно учене, както и за придобиване на квалификация по част от професия се изтъкват като възможности за оптимизиране на системата за умения. На управленско равнище на системата се предлага разширяване на функциите на Консултативния съвет за професионално образование и обучение, който да работи на всички нива на системата за умения. Създаването на Съвет за политиките за уменията в България се препоръчва с цел подобряване на цялостното ръководство от страна на правителството, надзора и координацията на системата за уменията¹⁰. На базата на препоръките в доклада през 2024 г. ще бъде разработен План за действие във връзка с политиката за уменията в България.

Центрове за високи постижения в професионалното образование и обучение

Идеята за центрове за високи постижения в професионалното образование и обучение (ЦВППОО) възниква в отговор на европейските стратегически приоритети за нова роля и сериозна ангажираност на професионалното образование и обучение в усилията за иновативна, устойчива и приобщаваща икономика. Чрез тях на практика се подпомага изпълнението на препоръката за ПОО и заявените ангажименти чрез приетата Декларация от Оснабрюк. Целта е да се създадат условия за развитие на умения на високо ниво – професионални („твърди“) умения, „меки“ умения, цифрови и екологични умения, които да водят до качествена заетост и удовлетворяваща кариера за техните притежатели. Центровете за високи постижения предоставят както първоначално обучение на ученици и младежи, така и продължаваща квалификация и преквалификация на възрастните чрез гъвкаво и навременно обучение, което отговаря на нуждите на динамичния пазар на труда в контекста на екологичния и цифровия преход.

Чрез центровете за високи постижения се укрепва и разширява значението на организациите за ПОО. Професионалното образование и обучение се разглежда не само като част от образователната система и доставчик на качествена

професионална квалификация, а като структуроопределящ елемент в екосистемата от умения. Терминът екосистема на уменията е формулиран от Дейвид Файнголд, който фокусира вниманието върху базата от умения, необходими за постигането на растеж в бизнеса и високи нива на конкурентоспособност. Екосистемите от умения се определят като регионални или секторни социални образувания, в които човешките способности се развиват и използват за продуктивни цели (Finegold 1999). Техните основни елементи са бизнес средата и свързаните с нея бизнес модели, институционалните/политическите рамки, начините за ангажиране на работната сила, структурата на работните места, както и нивото на уменията и системите за тяхното формиране (Buchanan et al. 2016). Според Файнголд има четири елемента, които водят до създаването на устойчива екосистема на уменията на високо ниво: катализатор; подхранване (поддържане); подкрепяща среда и високо ниво на взаимозависимост (Finegold 1999; Windsor, Alcorso 2008, p. 6). Професионалното образование и обучение се схваща именно в ролята му на катализатор за развитие на иновациите на местно ниво, благодарение на функционирането му в тясно сътрудничество с малки и средни предприятия, изследователски звена, научни организации и др., като така подкрепя и предприемачески инициативи на своите обучаеми. Успешно функциониращата екосистема от умения е резултат от сечението на четири компонента (Windsor, Alcorso 2008, p. 5).

1. Присъствие и ангажираност на представителите на индустрията и бизнеса – организации на работодатели, които са заинтересовани от развитието на точно определени умения на високо ниво, които са необходими за тяхната дейности и ще генерират иновации и икономически растеж.

2. Образование и обучение – на всички нива, съобразено с потребностите на пазара на труда.

3. Индивиди, които инвестират в развитието на своите умения, защото това ги прави конкурентоспособни, осигурява им достъп до добри работни места, заплащане и удовлетворяваща кариера.

4. Политики за ПОО и заетост, които подкрепят стратегии за високо развитие на уменията.

ЦВППОО могат да бъдат новосъздадени центрове или съществуващи професионални гимназии, които ще придобият статут на центрове за високи постижения в ПОО. ЦВППОО могат да развиват дейността си на две равнища¹¹:

1. На национално равнище – като включват широк кръг местни заинтересовани страни, които създават екосистеми от умения за иновации на местно равнище, регионално развитие и социално приобщаване, като същевременно работят с ЦВППОО в други държави чрез международни мрежи за сътрудничество.

2. На международно равнище обединява ЦВППОО, които споделят общ интерес към: специфични сектори или промишлени екосистеми; новаторски

подходи за справяне с икономически или социални предизвикателства (напр. изменението на климата, цифровизацията, изкуствения интелект, устойчиво развитие, приобщаване на хора в неравностойно положение и пр.).

Важен акцент в разбирането на същността на ЦВПОО са сътрудничеството и изграждането на партньорски мрежи. Стремелът е центрoвете да изградят широко сътрудничество с повече участници в екoсистемата – местни партньори на регионално ниво, образователни институции не само в средното образование, но и висши училища, изследователски университети, техпаркове, организации на работодатели, социални предприятия и др. Предвижда се мрежите за сътрудничество да обединяват съществуващи ЦВПОО или да развият модела за високи постижения в областта на професионалното образование, като свържат партньори от различни държави, които възнамеряват да развият високи постижения в областта на професионалното образование в техните местни условия чрез международно сътрудничество¹². Изграждането на центрoвете и мрежите може да бъде подкрепено чрез кандидатстване за финансиране на проекти за центрoве за високи постижения в ПОО по Програма „Еразъм+“ в три кълстера: преподаване и обучение; сътрудничество и партньорства; управление и финансиране. Мрежите имат за цел „сближаване във възходяща посока“ на високите постижения в областта на ПОО¹³.

Наред с възможностите, които дава Програма „Еразъм+“, се предвижда 28 професионални гимназии в различните райони на икономическо планиране в България да придобият статут на центрoве за високи постижения в професионалното образование и обучение. Министерството на образованието и науката е одобрило Списък с професионални гимназии, които да получат такъв статут като конкретни крайни получатели за изпълнение на инвестиции в Плана за възстановяване и устойчивост¹⁴.

Очаквано въздействие от дейността на ЦВПОО

Инициативата за създаване на центрoве за високи постижения в професионалното образование и обучение придава европейско измерение на усилията за подобряване подготовката на висококвалифицирана работна сила. Чрез нея се подкрепя политиката на ЕС за повишаване привлекателността на професионалното образование и обучение и утвърждаването на неговата роля за иновациите и растежа в съвременния свят. Функционирането на ЦВПОО в местен контекст чрез екoсистемите за умения и иновации позволява организациите за професионално образование и обучение да актуализират начина си на работа, учебни планове и програми, така че да отговорят на нови потребности от умения и квалификация. Създаването на мрежи в европейски мащаб осигурява обмен на добри практики между държави и организации, които са напреднали в предоставянето на професионална подготовка, и такива, които имат амбицията да развият своя потенциал. По този начин се стимулира интернационализацията на

професионалното образование и обучение и проактивността му като фактор за промени в икономиката. Партньорствата на национално и трансгранично равнище насърчават иновациите и развитието на екосистемите от умения, а това, от своя страна, променя облика на доставчиците на услуги в областта на ПОО, като ги прави по-гъвкави, адаптивни и модерни.

БЕЛЕЖКИ

1. Европейска година на уменията. Европейска комисия. Available from: https://year-of-skills.europa.eu/index_en [Viewed 2023-7-31].
2. European Skills Agenda. Available from: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1223&langId=en> [Viewed 2023-7-31].
3. Пакт за умения. Available from: https://pact-for-skills.ec.europa.eu/index_en [Viewed 2023-7-26].
4. Препоръка на Съвета от 24 ноември 2020 година относно професионалното образование и обучение (ПОО) за постигане на устойчива конкурентоспособност, социална справедливост и издръжливост 2020/С 417/01 - <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX%3A32020H1202%2801%29>
5. Пак там, с. 6.
6. Декларация от Оснабрюк от 2020 г. относно професионалното образование и обучение като фактор за възстановяване и справедлив преход към цифрова и зелена икономика. Европейски съюз, 2021, PDF ISBN 978-92-76-43233-3 doi:10.2767/572856, с. 7, Available from: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=bg&pubId=8441&furtherPubs=yes> [Viewed 2023-7-26].
7. Индекс на съответствието между професионалното образование и профила на икономиката 2023. Институт за пазарна икономика. Available from: <https://ime.bg/analyses/indeks-na-syotvetstviето-mezhdu-profesionalnoto-obrazovanie-i-profila-na-ikonomikata-2023/> [Viewed 2023-7-26].
8. Пак там.
9. OECD (2023), OECD Skills Strategy Bulgaria: Assessment and Recommendations, OECD Skills Studies, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/c2eb2f34-en>. Available from: <https://www.oecd.org/publications/oecd-skills-strategy-bulgaria-c2eb2f34-en.htm> [Viewed 2023-7-29].
10. Пак там.
11. Центрове за високи постижения в областта на професионалното образование и обучение, Еразъм+. Available from: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/bg/programme-guide/part-b/key-action-2/centres-vocational-excellence> [Viewed 2023-7-29].
12. Пак там.
13. Пак там.
14. Министерство на образованието и науката – Available from: <https://web.mon.bg/bg/news/5182> [Viewed 2023-7-25].

REFERENCES

- BUCHANAN, J., ANDERSON, P., POWER, G., 2016, Chapter 21: Skill Ecosystems. Available from: https://strathprints.strath.ac.uk/58001/26/Buchanan_etal_OUP_2016_Skills_ecosystems.pdf [Viewed 2023-7-30].
- FINEGOLD, D., 1999. Creating self-sustaining, high-skill ecosystems, *Oxford Review of Economic Policy*, vol. 15, no. 1, pp. 60 – 81.
- WINDSOR, K, ALCORSO, C., 2008. *Skills in context: a guide to the skill ecosystem approach to workforce development*, NSW Department of Education and Training, Sydney. ISBN 978 1 921084 37 9.

CENTRES OF VOCATIONAL EXCELLENCE AND THE IMPLEMENTATION OF STRATEGIC PRIORITIES FOR SKILLS DEVELOPMENT IN VOCATIONAL EDUCATION AND TRAINING

Abstract. This article comments on the European dimension in vocational education through the application of the Centres of Vocational Excellence Initiative. Conceptual and strategic orientations for skills development as part of VET policies are described. Key European documents that set priorities for preparing a quality workforce through a focus on skills are identified. Particular attention is given to the Centres of Vocational Excellence as an opportunity to create local skills ecosystems for innovation and social inclusion. Conclusions are reached towards a strategic vision for the acquisition of vocational and key competences through the provision of high quality vocational education and training.

Keywords: Centres of Vocational Excellence (CoVEs); vocational education and training; skills

✉ **Dr. Silvia Tsvetanska, Assoc. Prof.**

ORCID iD: 0000-0002-9665-1072

Faculty of Education

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

E-mail: s.tsvetanska@uni-sofia.bg

✉ **Ivanka Mihaylova-Dimitrova**

Human Resource Development Centre

E-mail: imihailova@hrdc.bg